

O SÚČASNEJ CHORVÁTSKEJ FILOZOFII A PREDPOKLADOCH AUTENTICKÉHO FILOZOFICKÉHO MYSLenia

Lino Veljak je profesorom na Filozofickej fakulte univerzity v Záhrebe. Narodil sa v r. 1950 v Rijeke a filozofiu a sociológiu študoval v Záhrebe. Pôsobí na Katedre ontológie a teórie poznania. Zaoberá sa teóriou poznania, filozofickými a metodologickými otázkami vied a dejinami filozofie. Je autorom knižných publikácií *Marksizam i teorija odraza* (1979), *Filozofija prakse* Antonija Gramscija (1983), *Horizont metafizike* (1988), *Raspuca epohe* (1990) a početných štúdií a článkov uverejnených doma a v zahraničí.

V celom komplexe vzťahov slovenskej filozofie a filozofie ostatných krajín strednej a východnej Európy v poslednom polstoročí pozitívne hodnotíme spoluprácu skupiny našich filozofov s chorvátskymi filozofmi zoskupenými okolo časopisu Praxis. Podobne, ako sme na prelome päťdesiatych a šesťdesiatych rokov nachádzali v tvorbe poľských filozofov (Baczko, Kołakowski) inšpiráciu v odmietaní neprimeraných metód v historiografii filozofie, prispela neskoršia naša spolupráca s filozofmi v Záhrebe k zrodu kritického prúdu v našej filozofii, ktorý začal hľadať odpovede na naliehavé problémy človeka a humanizmu v podmienkach totalitarizmu, podrobovať kritike oficiálnu filozofiu a existujúci spoločensko-politický systém. Aké stopy zanechala filozofia praxe v súčasnej chorvátskej filozofii?

Predovšetkým treba poukázať na zrod a rozvoj filozofie praxe. Po nastolení totalitného systému, tzv. reálneho socializmu, sa marxistický dogmatizmus stal povinným filozofickým učením. Každý dogmatizmus spúta rozvoj filozofie, ktorá je podľa jej definície kritickým myslením (etymológia kritiky a kritičnosti: krínó = .odlišujem, rozdeľujem, volím atď., t. j. oddeľovanie toho, čo pred súdom rozumu vystupuje ako hodnoverné a pravdivé, od toho, čo sa javí ako výplod zdedených alebo vnútených predsudkov, nezodôvodnených povier, teda ako niečo falošné). Keď sa najlepší myslitelia v krajinách strednej a východnej Európy rozhodli pre filozofiu ako kritické myslenie, veľmi rýchlo zistili nefilozofickú a protifilozofickú povahu vnúteného dogmatizmu. V súlade s tou istou logikou tí z nich, ktorí v mladosti úprimne akceptovali ideál slobodného ľudského spoločenstva (komunizmus), poznali, že spoločnosť budovaná na základe uvedeného ideálu nie je realizáciou slobody a spravodlivosti, ale totalitným scestím, cestou, ktorá vedie k novému barbarstvu. Práve na týchto predpokladoch sa formovala aj filozofia praxe, ako filozofia, v ktorej sa pomocou Marxa (ale aj všetkých najvyšších výdobytkov tzv. občianskej filozofie) spochybňoval marxistický dogmatizmus. Proti dogme a neomylnosti strany stavala sa idea nemilosrdnej kritiky všetkého existujúceho v mene humanizmu a slobody. Tak sa otvoril priestor pre rozvoj autentickej filozofie, ale aj priestor pre spoločenskú kritiku. Prirodzene, že sa mocipánom takéto tendencie nepáčili, a preto rozvoj filozofie rôznymi spôsobmi sťažovali a znemožňovali, pričom sa im zvlášť nebezpečnou zdala filozofia praxe, pretože marxistickú legitimitu marxistického dogmatizmu rozvracala „zvnútra“. Represie v jednotlivých krajinách prebiehali rôzne. V krajinách bývalej Juhoslávie bola represia zdanlivo najmiernejšia, obmedzila sa na to, že filozofiu vyhнали do rezervácií univerzít a akademických ústavov, avšak znemožňovali jej styk s verejnosťou a rozširovanie kritického myslenia mimo akademických kruhov. Kritická filozofia, najmä filozofia praxe, zohrala napriek všetkému dôležitú úlohu v obrane autonómie filozofickej tvorby a v tvorbe kritického vedomia intelektuálnych kruhov, čo bolo v rozpore s nárokmi politických vládcov včleniť

filozofiu do propagandisticko-ideologického mechanizmu produkcie konformistického vedomia. V súčasnej chorvátskej filozofii, ktorá sa rozvíja v systéme viacerých strán, je zrejmy podstatný vplyv spomínaného kritického náboja filozofie praxe predovšetkým v tom, že filozofia má byť v službe „národných záujmov“ (t. j. poskytovať intelektuálnu podporu a filozofickú legitímáciu autoritatívnej strane, ktorá je u nás pri moci, tak, ako marxisticko-leninskí dogmatici legitimizovali voľakedy moc komunistickej strany), alebo filozofia má byť nezávislým, kritickým myslením, ktoré nebude slúžiť nikomu inému ako pravde. V radoch tých, ktorí sú dnes v Chorvátsku za túto druhú voľbu a usilujú o dôstojnosť filozofie (a to je väčšina relevantných chorvátskych filozofov), sú jednotlivci, ktorých filozofia praxe priamo ovplyvňovala a ktorí rozvíjajú jednotlivé impulzy tejto našej najnovšej filozofickej tradície, ale i jednotlivci, ktorí sa uberajú celkom inou cestou (analytická filozofia, postmoderna, klasická metafyzika atď.). Títo druhí prevzali z filozofie praxe kritickosť a ideu filozofie ako činnosti slúžiacej iba pravde, a preto autonómnej vo vzťahu ku každej politickej moci.

Kritika marxistického filozofického dogmatizmu v päťdesiatych rokoch začala u vás v gnozeologickom spore – odmietnutím teórie odrazu na známej porade na Bledě. Možno v tomto fakte hľadať aj zdroj vášho osobného záujmu o epistemologickú problematiku? V r. 1979 vyšla vaša monografická práca o marxizme a teórii odrazu. Ako by ste charakterizovali jej základný zmysel?

Jedným zo základov marxistického dogmatizmu je teória odrazu, ktorá v dejinách filozofie nie je ničím novým alebo špecificky marxistickým, ale je to v podstate materialistický variant teórie adekvácie. Marxistický dogmatizmus urobil z tejto teórie (ktorú osobitne podrobne rozpracoval bulharský filozof Todor Pavlov) nepochybny základ „marxistickej gnozeológie“. Kritické prehodnocovanie tohto dogmatizmu, ktoré v Juhoslávii začalo v päťdesiatych rokoch (a na ktorom sa podieľali najmä filozofi z Chorvátska) sa osobitne sústredilo na kritiku teórie odrazu. Táto kritika dosiahla kulmináciu bod na sympóziu na Bledě v roku 1960, keď teória odrazu bola systematicky a viacrozmerne vyvrátená. Po tejto udalosti nemala už filozofickú legitimitu. Na začiatku sedemdesiatych rokov, keď sa v Juhoslávii pokúsil obroditi dogmatický marxizmus (v rámci konzervatívneho obratu v oficiálnej politike, ktorá sa priblížila Brežnevovmu ZSSR), sa však začali objavovať marxistické učebnice, v ktorých sa obhajovala teória odrazu. Táto skutočnosť ma motivovala k tomu, aby som sa vo svojej kandidátskej dizertácii – obhájenej v r. 1976 pod názvom *Filozofické základy teórie odrazu* – venoval prehodnoteniu spomínanej teórie. V knihe som sa – po prehľade dejín teórie adekvácie a sporov, ktoré s ňou súviseli – pokúsil rekonštruovať genézu marxistickej gnozeológie (na dotvorenie ktorej v duchu materialistickej metafyziky majú osobitné zásluhy Engels, Plechanov a Lenin) s cieľom poukázať na vnútorné protirečenia teórie odrazu a spochybniť jej filozofickú legitimitu. Nepatrí mi, aby som hodnotil, ako sa mi to podarilo, ale je skutočnosťou, že táto kniha zohrala určitú úlohu vo vyvrácaní hodnovernosti dogmatických učebníc marxizmu.

Interpretácia vlastných dejín patrila bezpochyby k najslabším stránkam marxistickej filozofickej aktivity v minulých rokoch. Chorvátsky filozof Predrag Vranicki dosiahol určitý prelom v tejto sfére, keď v r. 1961 – teda niekoľko rokov pred vydaním Kołakowského Hlavných prúdov marxizmu (1976-1978) – vydal v tzv. socialistickom svete prvý zväzok kritických Dejín marxizmu, ktorý sa stretol s odmietavým postojom oficiálnej marxistickej filozofie, najmä sovietskych filozofov. Neskôr vyšli ďalšie zväzky tohto diela. Z vašich publikácií je zrejmy i váš osobný záujem o viaceré fenomény z dejín marxizmu. Ako sa poceráte na minulosť a prítomnosť tejto problematiky?

Kritickú interpretáciu dejín marxizmu, ktorú v systematickej forme začal rozvíjať Predrag Vranicki, treba začleniť do kontextu vyvracania marxistického dogmatizmu. Podstatným výsledkom tejto interpretácie je zistenie, ktoré som v r. 1987 vyjadril v diskusii *O falošnosti*

falošnej dilemy a neskôr i v roku 1988 v knihe *Horizont metafyziky*, že totiž niečo také ako marxizmus vlastne vôbec neexistuje: ak sa definuje určitý súbor marxistickej ortodoxie a následne sa do tejto ortodoxie zaradi všetko; čo je s ňou v súlade, tak možno hovoriť o marxizme, avšak to je v rozpore s kritickým duchom a metódou, ktorá je vlastná každej filozofii a každému vedeckému diskurzu (vrátane samého Marxa, či už máme na zreteli Marxa ako filozofa, alebo Marxa ako sociálneho kritika). Taký ortodoxný marxizmus nepatrí ani do filozofie, ani do vedy. Na druhej strane, i vo filozofii i v spoločenských vedách sa dosiahlo mnoho – vo vzťahu k duchu 20. storočia relevantných – autentických výdobytkov, inšpirovaných či už Marxom, alebo niektorým z jeho pokračovateľov, alebo sa tieto výdobytky aspoň marxisticky legitimizovali. Výraz „marxizmus“ hovorí však len málo o skutočnom obsahu týchto veľmi rozmanitých a často celkom divergentných výtvorov. Osobne som venoval značnú pozornosť tým filozofom, ktorí vychádzajú z Marxa problematizovali dogmatický marxizmus a vydali sa rôznymi cestami reflektovania súčasnosti (Gramsci, Lukács, Kołakowski, Bloch atď.), pričom som osobitne skúmal problém vnútorných protirečení a to, čo títo myslitelia nedopovedali (so zreteľom na rôzne fázy, ktorými prechádzali). Zaujímala ma pritom aj otázka, do akej miery boli spomínané protirečenia i to, čo autori nedopovedali, plodom nedostatočnej emancipovanosti toho-ktorého mysliteľa od marxistického dogmatizmu, do akej miery boli dôsledkom nedostatočnej priebojnosti myslenia zoči-voči antinómiám epochy a do akej miery boli jednoducho výsledkom „objektívnych okolností“ a „subjektívnych nedostatkov“. Jednotlivých mysliteľov som pritom hodnotil predovšetkým na základe ich pôvodného prínosu do súčasnej filozofie, v ktorej každý z nich má – tak či onak a v rôznej miere – svoje legitímne miesto.

Jeden z popredných reprezentantov filozofie praxe (a dnes čelný srbský politický činiteľ) Mihailo Markovič nedávno napísal, že význam Marxovho diela – po skúške, ktorej toto dielo podrobili dejiny – treba hľadať najmä vo filozofii, v koncepcii kritickej vedy o spoločnosti. Ako sa na marxistickú filozofiu v dejinách a v súčasnosti pozeráte vy?

Taká interpretácia je typickou formou eklekticizmu. Mihailo Markovič je inak jedným zo zriedkavých predstaviteľov filozofie praxe, ktorý v politickej a ľudskej rovine prejavil svoju absolútnu nedôslednosť, keď sa stal vedúcim ideológom agresívnej vojny a obhajcom antihumanistického šovinizmu a pôvodcom vojnového zločinu. O Marxovom diele platí v zásade to, čo platí o diele každého filozofa, ktorý sa tvorivo zaoberal spoločenskými vedami: filozofia je metateoretickým základom, na ktorom sa môžu rozvíjať kritické spoločenské vedy, t.j. výskum sociálnych javov, ktorý sa neobmedzuje iba na deskripciu pozitívnych faktov, ale sa snaží zmocniť podstatných javov a komplexných zákonitostí spoločenskej skutočnosti. Frankfurtská škola je jedným z takýchto pokusov. Iným spôsobom je ním Max Weber atď. Iba v produktívnej spolupráci filozofie a spoločenských vied možno dotvárať kritickú sociálnu vedu, avšak pritom sa treba vyhybať nebezpečenstvu, že sa filozofia stratí v spoločenskej kritike, čo sa čiastočne stalo v tzv. kritickej teórii Frankfurtskej školy.

Po spomínaných sľubných začiatkoch v polovici šesťdesiatych rokov sa styky medzi slovenskými a chorvátskymi filozofmi na dve desaťročia prerušili. Za ten čas sa mnoho zmenilo a musíme sa opäť predovšetkým navzájom poznávať. Povedzte, ako chorvátski filozofi prežili rozpadnutie Juhoslávie, v ktorých inštitúciách v súčasnosti pôsobia a v akých smeroch rozvíjajú svoju aktivitu?

Je veľká škoda, že sovietska okupácia v r. 1968 prerušila plodnú spoluprácu, ktorá sa rozvinula medzi filozofmi zo Slovenska a krajín bývalej Juhoslávie, najmä Chorvátska. Na rozdiel od Slovenska sa autentickému filozofii podarilo u nás zachrániť sa, hoci len v rezerváciách vysokoškolských a akademických inštitúcií a hoci nechýbali veľké tlaky, aby sa „čistka“

realizovala radikálne a dôsledne. Časopis Praxis bol zastavený. Posledné jeho čísla vyšli v r. 1974, Korčulskú letnú školu zakázali v r. 1975, avšak autonómia univerzity zostala nedotknutá. Čiastočne aj preto, že v kritických rokoch 1972–1976 rektorom univerzity v Záhrebe bol Predrag Vranicki. Mnohí filozofi prispeli koncom osemdesiatych rokov významne k demokratizácii krajiny a po zavedení systému viacerých strán sa snažili znemožniť vojnu aj uplatnením modelu civilizovaného rozdelenia, ktorý sa využil v prípade Česka a Slovenska, v období, keď sa rozpadnutie Juhoslávie stalo nevyhnutným v dôsledku Miloševićovej netolerantnej politiky. Žiaľ, nepodarilo sa nám to práve tak, ako sa nám nepodarilo včleniť Chorvátsko do európskych prúdov. Sily vojny a barbarstva na všetkých stranách boli silnejšie a rozhodnejšie. Iba Macedónsku sa podaril civilizovaný rozchod a okrem neho sa iba Slovinsku darí včleňovať sa do európskych prúdov. Všetko to, samozrejme, vplyva aj na postavenie filozofie v Chorvátsku. Hlavnými inštitúciami filozofického života sú Odbor filozofie univerzity v Záhrebe, Odbor filozofie univerzity v Spliti (so sídlom v Zadri), Ústav filozofie univerzity v Záhrebe, okrem toho pôsobia odborné združenia, katedry filozofie na prírodovedných, spoločenskovedných a teologických fakultách, Filozofická fakulta Ježišovho bratstva v Záhrebe, časopis Filozofska istraživanja (Filozofický výskum), jednotlivé vydavateľstvá majú svoje filozofické edície atď. Autoritatívna moc v Chorvátsku favorizuje Ústav filozofie, ktorý sa v minulosti zaoberal najmä výskumom chorvátskeho filozofického dedičstva a dnes sa dostal pod kontrolu bývalých marxistov a bývalých emigrantov. V tomto ústave som inak v r. 1976 začal aj ja svoju univerzitnú kariéru. Táto skupina prevzala kontrolu aj nad časopisom Filozofska istraživanja. Zvlášť ťažká je situácia v Zadri, kde väčšia časť učiteľov pod politickým nátlakom musela opustiť fakultu. V Zadri sa inak pestovala najmä analytická filozofia anglosaskej inšpirácie. Chýbajú prostriedky na výskumné projekty – okrem projektov, ktoré sú v službách „štátnej filozofie“. Veľké ťažkosti majú vydavateľstvá. Nový zákon o vysokých školách obmedzil autonómiu univerzít. Nechýbajú takí, ktorí by tento zákon chceli ešte viac zosťriť, aby štát získal úplnú kontrolu nad univerzitou, čo je namierené najmä proti filozofii, pretože autoritatívnej moci prekáža fakt, že väčšina filozofov, ktorí boli počas minulého režimu disidentami, sa nechce stať dnes apologeticou voči vládnucej strane. Filozofický život napriek tomu neodumrel, udržiavame intenzívne styky s kolegami v Nemecku, Taliansku, Francúzsku a v ostatných západných krajinách. Keby nám to materiálne okolnosti umožnili, zintenzívnili by sme aj styky s kolegami v strednej a východnej Európe. V radoch nezávislých filozofov v Chorvátsku, najmä na Odbore filozofie univerzity v Záhrebe, avšak takí pôsobia aj v Ústave filozofie a inde, nachádzame všetky relevantné orientácie súčasnej filozofie. Filozofický život v Chorvátsku je teda na jednej strane poznačený výrazným pluralizmom, ktorý sa formoval ešte v sedemdesiatych a osemdesiatych rokoch, a na druhej strane tendenciu zaviesť totálnu štátno-stranícku kontrolu nad filozofiou.

Ktoré práce súčasných chorvátskych filozofov ponúkate do pozornosti našich čitateľov?

Vyzdvihol by som najmä filozofické analýzy rozpadu tzv. reálneho socializmu, z ktorých niektoré, napríklad práce Žarka Puhovského, vyšli ešte v osemdesiatych rokoch. Na ich základe sa formulovala koncepcia prechodu od totalitarizmu k demokracii, ktorá poukazuje na všetky ťažkosti tohto procesu najmä v podmienkach zosťrených medzinárodných vzťahov a upozorňuje na nebezpečenstvo, že sa jeden totalitarizmus nahradí druhým. Z toho, čo dnešná chorvátska filozofia môže svetu ponúknuť ako svoj autentický prínos, by som poukázal aj na práce s tematikou filozofickej antropológie, filozofie dejín a filozofie umenia.

Kde a v čom vidíte optimálne oblasti a možnosti spolupráce filozofov našich krajín?

Predpoklady pre takúto spoluprácu vidím v našej príslušnosti k jednému kultúrnemu celku, v čiastočne rovnakej skúsenosti z obdobia totalitarizmu a v orientácii novovzniknutých štátov v strednej Európe na ich spoluprácu. Problémom je materiálny základ tejto spolupráce,

takže bude naďalej, ešte viac ako doteraz, vyžadovať podporu medzinárodných nadácií. Spoločné sympóziá na určité témy, ako napríklad filozofia v posttotalitnom období, univerzálne a národné atď., vzájomné preklady relevantných prác, návštevy jednotlivých filozofov – to všetko môže prispieť k dosiahnutiu žiadúceho stupňa spolupráce, ktorý by sa iste stal veľmi užitočným impulzom k obohacovaniu filozofického života v našich krajinách a k spoločnému úsiliu o autonómiu filozofickej tvorby, smerujúcemu proti všetkým nárokom starých a nových foriem totalitarizmu.

Zhováral sa a z chorvátskeho originálu preložil *Andrej Kopčok*

MEDZINÁRODNÁ PLATÓNSKA SPOLOČNOSŤ

bola založená v r. 1989 s cieľom podporiť skúmanie a štúdium Platónových prác a dialógy medzi vedcami reprezentujúcimi rôzne interpretačné prístupy k antickej filozofii a k Platónovmu dielu zvlášť.

Každé tri roky organizuje spoločnosť Platónske sympóziium na jednu špeciálnu tému. V r. 1992 vydala prvý zväzok novej edície **International Plato studies: Understanding the Phaedrus. Proceedings of the II Symposium Platonicum**. Edited by L. Rossetti (Academia Verlag, Sankt Augustin: 328pp., DM 98,-).

Stálym členom spoločnosti sa môže stať každý, kto za posledných 15 rokov publikoval aspoň jednu zásadnú štúdiu (aj kandidátsku, resp. dizertačnú prácu) k Platónovi. Pridruženým členom sa môže stať každý, kto na tejto téme pracuje.

Štvrté platónske sympóziium venované Timaiovi a Kritiovi sa uskutoční v Granade v r. 1995.

Blížšie informácie o členstve a práci spoločnosti Vám poskytnie

Professor Tomás Calvo, President
Universidad de Granada
Facultad de Letras
Departamento de Filosofía
Campus de Cartuja
18011 GRANADA
España

Tel: 958-243783; fax: 958-243785